

A MAGYARNYELVŰ ÉLCLAPOK ELSŐ ÉVTIZEDEI.

(1848—1858.)

TOLDY FERENC, akinek neve nemzeti irodalmunkkal, annak történetírásával, tehát a magyar szellemi élet és nyelv történetével elválaszthatatlanul összeforrott, a magyarországi időszaki sajtó hőskoráról egyebek között a következőket írta: „..... az időszaki sajtó, megszorításai dacára, nemcsak politikai érdekelt-ség és értelmesség gerjesztője és terjesztője, az irodalmi igyekezetek ajánlója és ismertetője, főleg pedig a nemzetségnek hatalmas ébresztője volt. Missziót teljesített az oly időben, midőn a nemzet sem a megyék gyűlésein, melyek felfüggesztve, sem a törvényhozás termeiben, melyek zárva voltak, eszméket nem fejthetett, nem cserélhetett.”¹

Toldy e megállapításai pontosan ráillenek történelmünk egyik jóval későbbi, még válságosabb korának, a szabadságharcot követő elnyomatás hosszú éveinek magyarnyelvű időszaki sajtójára is, különösen pedig annak külön fejezetére, éppen e nehéz időkben kialakult élclapirodalmunkra, amelynek meg nem alkuvó hazafias szellemét, elvakult, sokszor közderűt keltőn ostoba cenzurázással, elkobzással, a szerkesztők bebörtönzésével, a kiadókra rótt súlyos pénzbüntetésekkel sem tudta az abszolutisztikus hatalom megtörni.

E kor magyar élclapjainak jelentős része volt a nemzeti szellem ébrentartásában. Szerkesztői, munkatársai jól értettek ahhoz, hogy mindazt, amiről nyíltan nem írhattak, a cenzor figyelmének kijátszásával egy-egy humoros történetbe, adomába, gyakran mindössze néhány, látszólag ártatlan szóba burkolva közölgék közönségükkel, amely nagyon hamar megtanult a sorok között olvasni. Így érttette meg magát akkoriban humorisztikus sajtónk írógárdája, így neveltette meg — maga is könnyekkel szemében — olvasóját, a valóban sírva vigadó magyart.

¹ „A magyar nemzeti irodalom története a legrégebbi időktől fogva a jelenkorig.” Harmadik kiadás. Pest, 1871. Athenaeum. Első kötet, 136. lap.

Ez a sajtó tehát, amelynek fiatal, de már elismert írók: lapjuk megjelenésének időrendje szerint LAUKA GUSZTÁV, JÓKAI, FRANKENBURG ADOLF, TÓTH KÁLMÁN, KECSKEMÉTHY AURÉL, KOMÓCSY JÓZSEF voltak kitűnő megteremtői, illetve kifejlesztői, számottevő értéke úgy történelmünknek, mint irodalomtörténetünknek, de — különösen képanyagával — ugyanilyen értéke kultúrtörténetünknek is.

Könyvészetünk, időszakai sajtónk, naptáraink újságstatisztikai beszámolóiban a többiek között ismételten megtalálható élclapjaink felsorolása is, ám ez utóbbiak érdekes, színes történetével csak hírlapokban közzétett néhány részlettanulmány foglalkozik. Ennek a történetnek² egységes, összefoglaló ismertetése hiányzik bibliográfiáinkból és arról FERENCZY JÓZSEF is csak a következő néhány sorban emlékezik meg: „A hatvanas években kezdett virágzásra kapni a közönség részéről mindig tetszéssel fogadott humorisztikus sajtó is. JÓKAI *Üstökös*-e és TÓTH KÁLMÁN *Bolond Miská*-ja a legnépszerűbb vállalatok voltak, melyek az idők viszonyai között fontos missziót is teljesítettek.“

Első, egyben *egyetlen önálló* élclapstatisztikánk SZINNYEI JÓZSEF tollából „*Humorisztikus sajtónk*“ címmel a „*Magyarország és a nagyvilág*“ 1873. március 3-i számában jelent meg. Ugyancsak SZINNYEINEK a „*Vasárnapi Újság*“-ban 1861-től évről-évre visszatérő újságkimutatásai és ugyane lapban közölt az a cikksorozata, amelyben hírlapirodalmunk teljes anyagának statisztikáját ismertette,³ végül úgy SZALÁDY ANTAL, mint KERESZTY ISTVÁN könyve⁴ élclapjainkat nem önállóan, hanem időszakai sajtónk többi termékeinek keretében sorolják fel. SZALÁDY műve — mindjárt megjelenése után — rövid, de nem érdektelen hírlapi polémiára adott alkalmat. SZALÁDYT ugyanis, aki fűszer-

² „A magyar hírlapirodalom története.“ Budapest, 1887. Lauffer Vilmos. 501—502. lap.

³ „Hírlapirodalmunk a 18-ik században.“ (1862. 33—34. sz.) — „Hírlapirodalmunk a 19-ik században.“ I. közlés: 1801—1830. (1863. 8—11. sz.) II. közlés: 1831—1840. (1864. 6—10. sz.) III. közlés: 1841—1847. (1865. 1—9. sz.) IV. közlés: 1848. és 1849. (1865. 43—55. sz.) V. közlés: a forradalom után 1850—1853. (1866. 43—48. sz.)

⁴ „A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780—1880.“ Budapest, 1884. Lampel Róbert (Wodianer F.). — „A magyar és magyarországi időszakai sajtó időrendi áttekintése 1705—1867.“

kereskedő volt,⁵ de e prózai élethivatása mellett mint műkedvelő a magyar hírlapok statisztikájával és gyűjtésével is szorgalmasan foglalkozott, SZINNYEI a „Nemzet“-ben — JÓKAI lapjában — 1884. június 12-én azzal a szemrehányással illette, hogy „időnek előtte eloltotta gyertyáját.“ SZALÁDY válaszában, amelyet az említett lap június 24-én közölt, tizenöt éven át folytatott fáradságos és költséges adatgyűjtő munkásságára s arra hivatkozott, hogy ez a munkásság a fővárosi sajtó általános elismerése szerint nem volt felesleges. A most előadottakkal szorosán összefügg könyvéhez írt következő utóirata: „Adataim hitelességére kiváló gondot fordítottam, használtam legtevékenyebb hazai bibliographusunknak, id. Szinnyey Józsefnek a „Vasárnapi Újság“ évfolyamaiban közzétett adatait, de áttekintettem valamennyi hazai hírlámpunkat, amennyire nyilvános- vagy magán könyvtárainkban hozzáférhetők voltak, újabb hírlapjainkra vonatkozó adataimat közvetlen tudakozódásokból merítettem; valamint saját hírlapgyűjteményem is, melyben csaknem valamennyi magyar hírlap képviselve van, sok dologra nézve tájékozást nyújtott.“

Humorisztikus hírlapirodalmunk statisztikai forrásmunkáit, amelyeknek itt-ott előforduló eltéréseire, hiányaira és tévedéseire az egyes éleclapok ismertetésénél fogunk rátérni — a néhány kisebb terjedelmű és súlyú sajtóközleményt nem említve — SZANA TAMÁS: „Az első magyar éleclapok“⁶ és GAZDAG LAJOS: „Az önkényuralom és a Tóth Kálmán Bolond Miskája“⁷ című értékes cikksorozata egészíti ki.

Éleclapjaink történetének legelső nyomai messzire nyúlnak vissza. 1803-ban a „Zeitschrift von und für Ungarn“ egy érdekes irodalmi újdonság: „A' Tudós Palótz, vagy Furkát's Tamásnak Mónosbélbe lakó Sógor Urához írtt Levelei“ első kötetének megjelenéséről számolt be.

„Unter diesem Titel — írta — erscheint zu Ofen, vom neuen Jahre 1803 an, eine ungrische Monatschrift, die ganz in die Fußstapfen der bekannten Eipeldauer Briefe tritt, nur mit Anwendung auf die Ofner und Pesther Welt. Dieses Heft enthält neun Briefe, worin in einem ziemlich komischen, aber doch anständigen Tone und in eine beynahe durchgängig richtigen

⁵ SZINNYEI: Magyar írók.

⁶ Magyar Szalon, 1893. január, 290. lap (1 képpel), február, 370. lap (4 képpel), március, 469. lap (7 képpel).

⁷ Katholikus Szemle, 1909. IV. füzet, 397. lap; V. füzet, 494. lap.

Sprache, die lächerlichen Sitten und eigenthümlichen Vorfälle von Ofen und Pesth gerügt werden. Die ungereimten Moden, der übertriebene Luxus in den Kleidern, die unter den Dienstboten eingerissene Sittenlosigkeit, das Sommer- oder Kreuzer-Theater, einige Lächerlichkeiten in dem Betragen verschiedener Stände, und andere Unschicklichkeiten sind die Gegenstände des Spottes von unsern Verfasser.“⁸

Ugyancsak az említett lap 1804-ben folytatólag FURKÁCS TAMÁS újabb leveleinek megjelenéséről adott hírt, amint következik:

„In demselben Tone, den wir bey der Anzeige des ersten Heftes in dieser Zeitschrift charakterisiert haben, sind auch diese drey folgenden Hefte verfasst. Schade, das bisher keine weitere Fortsetzung desselben erschienen ist. Wahrscheinlich ist eben dieselbe Ursache daran Schuld, welche den sonst scharfsinnigen Verfasser auch davon abhält, dass er nicht tiefer in das Detail einzelner kemischer Situationen und Vorfälle eindringt. — Noch haben wir wenige solche Beyträge zur Kenntniss der Sitten-Geschichte eines gewissen Zeitalters in unserem Vaterlande, als diese sind.“⁹

FURKÁCS TAMÁS leveleiből, amelyeket GAAL GYÖRGY, a magyar mesevilág felfedezője és első ismertetője írt mindössze 20 éves korában, HARTLEBEN KONRÁD ADOLFNÁL, Pesten, 1803-ban 4 füzet, 1804-ben pedig folytatólag 2 füzet jelent meg három-három íven, 8° alakban.¹⁰ SZINNYEI „Hírlapirodalmunk a 19. században. I. közlés: 1801—1830“ című cikkében¹¹ tévesen négy, de a „Magyar Írók“-ban már — helyesen — hat füzetéről emlékezik meg; ugyancsak téves SZALÁDY könyvének az az adata, amely szerint a „Tudós Palótz“ levelei 1803-ban a 4-dik füzettel fejeződtek volna be. E leveleket, amelyeknek KERESZTY könyvében nincsen nyoma, legújabbán DEZSÉNYI BÉLA sorozza a kor időszaki sajtójának termékei közé;¹² részleteket közöl belőlük SZANA TAMÁS feljebb említett cikksorozata, JAKOBY PÉTER¹³ és TRÓCSÁNYI ZOLTÁN könyve,¹⁴ de említést tesz róluk GAAL

⁸ 1803. III. füzet, 177. lap.

⁹ 1804. IV. füzet, 244. lap.

¹⁰ Megvannak az Országos Széchényi Könyvtárban.

¹¹ „Vasárnapi Újság“ 1863. 10. szám.

¹² „A Magyar Hírlapirodalom Első Századai (1705—1805)“, Budapest, 1941. Országos Széchényi Könyvtár.

¹³ „Budapest Kézírókönyve Adatgyűjtemény Alakjában.“ Budapest, 1918. Egyetemi Nyomda.

¹⁴ „Magyar Régiségek és Furcsaságok“, III. kötet, 152—165 lap.

GYÖRGYÖT elbúcsúztató hírlapi cikkében TOLDY FERENC,¹⁵ végül könyvében WALDAPFEL JÓZSEF is.¹⁶

GAAL GYÖRGYÖT FURKÁCS TAMÁS leveleinek megírására a híres „*Eipeldauer Briefe*“ vezették, amelyeket JOSEF RICHTER, egy bécsi tudományos folyóirat, a tekintélyes „*Realzeitung*“ hat éven át volt munkatársa és neves író szerzett. Az „*Eipeldauer Briefe*“ 1785-től 1797-ig „*Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kakran über d' Wienerstadt*“ címen 37 füzetben, majd kétévi szünetelés után 1801-ig „*Briefe des wieder aufgelebten Eipeldauers*“ 24 füzetben, végül 1802-től Richter 1813-ban bekövetkezett haláláig „*Briefe des jungen Eipeldauers*“ címen 120, összesen tehát 181 kis 8° füzetben jelentek meg Bécsben, CHRISTOPH PETER REHMNÉL.¹⁷ (Az első füzetben a kiadó neve nincsen feltüntetve.) RICHTER zamatos humorú szatirikus műve, amely ma már mint bibliográfiai ritkaság van számontartva, a bécsi nép nyelvén és szájaíze szerint lévén írva, különösen az alacsonyabb társadalmi osztályok körében tett szert rendkívüli népszerűségre. Az „*Eipeldauer Briefe*“, amelyekről „bétsi Epe-*taurus*“ néven Furkács Tamás is említést tesz,¹⁸ körükbe vonták a világtörténelem eseményeit, a kultúrtörténetet, a különböző bécsi néprétegek mindennapi életének kisebb-nagyobb élményeit, furcsaságait, míg a jegyzetek alakjában hozzájuk fűzött „*Anmerkungen von einem Wiener*“, az egyszerű parasztlegény naív nézeteivel szemben mintegy recenziót foglalván magukban, a leveleknek kritikai és felvilágosító, oktató értéket adtak. RICHTER

¹⁵ „Magyar Sajtó“, 1855. november 17.

¹⁶ „Ötven Év Buda-Pest Irodalmi Életéből. 1780—1830.“ Budapest, 1935. Magyar Tudományos Akadémia.

¹⁷ WURZBACH: „Genealogisches Lexikon.“ Az Országos Széchényi Könyvtárban megvan a „*Briefe eines Eipeldauers*“ 1—6. (1785), 7—12. (1794), 13—18. (1795) füzete, a „*Briefe des neu angekommenen Eipeldauers*“ 1813. (hiányosan) és 1814. évi füzetei, végül ugyanott Kisfaludy Sándor könyvtári hagyatéka között a „*Der wieder aufgelebte Eipeldauer*“ 4—9. füzete (1799).

E leveleket — kiválogatva — „*Die Eipeldauer Briefe 1785—1797*“, illetve „*Die Eipeldauer Briefe 1799—1813*“ címen Eugen von Paunel és Gustav Gumnitz bőven kommentált és illusztrált két kötetben a közeli múltban újra kiadták. (Megjelent Georg Müllernél, München, 1917., ill. 1918.)

¹⁸ Második füzet, 7. lap.

halálával „*Briefe des neu angekommenen Eipeldauers*“ címen egyideig FRANZ KARL GEWEY, majd 1814-ben ADOLF BÄUERLE, végül többévi szünetelés után mint „*Hans Jörgel's Briefe*“ WEISS, illetve ANTON LANGER tollából folytatódtak; közkedveltségükre jellemző, hogy elnémulásukat JOHANN MICHAEL DENIS, jezsuita szerzetes, ünnepelt bécsi költő és egyházi szónok, versben siratta meg:

„*Ach, verstummet is der Eipeldauer,
Scherz und Satyr gehen in der Trauer,
Und der Thörinnen (sic!) und Thoren Schar
Jubelt um Gott Stupor's Traualtar.*“¹⁹

Am az „*Eipeldauer Briefe*“ nagy sikerét mindennél jobban bizonyítja az, hogy még megjelenésük közben plagizátoruk akadt, aki ellen RICHTER a hatodik füzethez írt előszavával védekezik, kijelentvén „... dass er an der Schrift, die ein Ungenannter unter dem Titel: Traum eines Eipeldauers jüngst herausgab, nicht den geringsten Antheil habe“.

Furkács Tamás levelei szinte ugyanazt a tárgykört ölelik fel — Pest-budai színre áthelyezve —, mint az „*Eipeldauer Briefe*“. *Furkács*, a borsodvármegyei Mónosbélről tapasztalatok gyűjtése céljából Pestre felrándult palóc legény józan, de egyszerű észjárással, szelíden satirikus humorral ír az utcai, vendéglői, kávéházi életéről, a szórakozó- és kirándulóhelyekről, a divatról, a cselédvilágról és egyben beszámol a fejlődő főváros jellegzetes alakjairól, azok jelleméről, szokásairól, a mindennapi élet derűs eseményeiről és ferdeségeiről. Levelei derűs, színes kis kordépek, amelyek régi idők észjárását, életkörülményeit mutatják be.

GAAL GYÖRGY nem csekély érdeme, hogy bibliográfiánkat Pest-Buda első erkölcsrajzával, a főváros kultúrtörténetének értékes forrásmunkájával gazdagította. És ezt az érdemét az, hogy a nyom, amelyen haladt, idegenből indult ki, annál kevésbé érinti, mert művének irodalmi hatása is volt: ösztönzésére írta meg VERSEGHY FERENC „*Nagy nevezetű és nagy tekintetű Szarvas Gergely úrnak, mostoha ükömrül kedves uram bátyámnak vig élete és nevetséges vélekedései*“ című humorisztikus élet-

¹⁹ WURZBACH, I. M.

rajz-regényét,²⁰ majd később KISFALUDY KÁROLY „*Tollagi Jónás viszontagságai*“-t²¹ nevezetesen annak „*Tollagi Pesten*“ című első részét, amelyben elevenen, kedves humorral számol be az öreg falusi nótárius Pestre küldött fiatal, tapasztalatlan fiának itteni élményeiről, kalandjairól, baklövéseiről.

„*Furkás Tamás*“-sal egyidejűleg Pesten egy németnyelvű, ékes budai tájszólásban írott mű jelent meg, amely következőleg hirdette magát:

„Mit hoher Bewilligung ist das erste Heft, des über tägliche Begebenheiten in Ofen und Pest herausgegebenen Werckhens unter dem Titel Rachschimls Ofner und Pester Extrablattel oder Michael Rachschimls Briefe an seinem Vetter in Tschepele: im Druck erschienen, und geheftet à 12 kr. zu haben bei Herrn Buchhändlern Leyrer, Eggenberger, und Hartleben, in Ofen, oder bei Herrn Buchhändler Diepolt, und Buchbinder Speiser.“²²

Az „*Ofner und Pester Extrablattel*“ hősnéek, Rachschiml Mátyásnak atyja, a csepeli Grossfuss Péter, aki fiatal korában Pesten, mint bérkocsis, egy öreg szürke lóval keresvén meg kenyérét, a „Rachschiml“ gúnynevet kapta, megtakarított pénzével visszatért Csepelre és ott mint molnár fejezte be életét. Fia, Mihály, az együgyű falusi gyerek, álláskeresés céljából ismételtén megfordul Pest-Budán és az ott látottakról, hallottakról sógorához intézett levelekben számol be. „Rachschimls Briefe“ — lényegében *Furkás leveleinek* németnyelvű változata — két 8° füzetben 1803-ban, illetve 1804-ben a szerző megjelölése nélkül jelent meg Pesten és annak neve mai napig ismeretlen.

Am „*Furkás Tamás Levelei*“ humorisztikus hírlapirodalmunknak csak első jelensége, de nem első terméke volt. Ezt a satírikus, gúnyoros erkölcs- és korrajzot ugyanis csak egyetlen karakterisztikuma sorozhatja élclapjaink, illetve általában folyóirataink közé: az, hogy periódikusan, havi füzetekben jelent meg. Élclapirodalmunk csak jóval később, közel fél évszázad elmúlta után, 1848-ban vette kezdetét. E nagy év április 26-án PÁLFI ALBERT „*Március Tizenötödike*“ című lapjában a következő hirdetés látott napvilágot:

²⁰ Névtelenül jelent meg két 8° kis kötetben Pesten, 1804, ill. 1805-ben Hartleben Konrád Adolfnál.

²¹ KISFALUDY KÁROLY írói nevén, Szalay Benjamin néven jelent meg az „Auróra“ 1823-i évfolyamában.

²² „Vereinigte Ofner und Pesther Zeitung“, 1803. december 4. Beilage.

„PROGRAM

Dongó

(magyar Charivari)

felelőség mellett kiadja, és szerkeszti

LAUKA GUSZTÁV.

Még az absolutismus aranykorában, mikor minden felülről jött, csak a pénz jött alulról, szándékom volt „Dongó“ című humoristikus és satyrikus havi iratot szerkeszteni, s adni ki; sőt ügyes politikával az első füzetet egy becsületes, de ... censor segítségével ki is nyomattam; tetszett azonban bizonyos Horváth Lázár nevű embernek²³ abban revolutionalis elveket fedezni fel, s azokat Apponyi főkorlátnoknak²⁴ alázatosan bemutatni s feljelenteni. Apponyi főkorlátnok (mostanában polgártárs), censurázott, sőt ki nyomot haviiratomat elkoboztatta, a censort elmozdította, engem pedig (rettenetes még ideában is) ignorált. Én dühösködtem úton, útfélen, szidtam Apponyit jobbra-balra — mind haszontalanul!

A szerepek azóta változtak: Apponyit vitték a padlásra (allegória) és az én Dongómat lehozták. Fájdalom azonban az akkori Dongó epocha lejárt, reformnak indult mind a political, mind a társasélet, ki a padlásra hevert, rendkívül elmaradt s így az egykori Dongó a jelenlegi időszaknak véggépen elveszett. De él terem, s ezen terv nyomán új Dongót (magyar charivarit) szerkesztendek s adandok ki.

Az új Dongó július 1-ső napjától 1848 minden héten egyszer csinos fametszettel ellátott borítékba (sic!) negyedrért másfél iven jelenend meg drolatik, gúnyos és elménczes fa- vagy kömetszvényekkel. A metszvények, valamint a prózai és verses munkálatok is, a közélet ferde, nevetséges és káros hatású oldalait fogják a charivariféle irodalom természetének megfelelő modorban, ostorozni, gúnyolni és így javítani akarni. Szem előtt fogom azonban tartani a társas életműveltség-szabta határokat és szabályokat. Gúnyosaknak, élczeseknek óhajtom a Dongóban kijőendő (sic!) cikkek, metszvényeket, és munkálatokat, úgy azonban, hogy azok durvának, gorombáknak, s a finomságot sértőknek ne mondathassanak.

A fentemlített szellemben szólítom fel a két haza ismert, s eddig talán ismeretlen, de e genreben képzett íróit, szíves közremunkálásra felkérve: hogy munkáik beküldése mellett feltételeiket is közöljék. A t. közönség pártfogása határozandja meg, mennyire tehetek eleget kívánatainak.

A bizományt Emich Gusztáv könyvárus vállalta el.“

Erről az érdekes, újszerű „programmról“ a „Márciusius Tizenötödike“ két laptársa, a „Pesti Divatlap“ és az „Életképek“ is megemlékezett. „Lauka charivariféle „Dongójára“ hirdet előfizetést s már csak ezen hirdetés is igen elmés, sajtáságos“ — állott

²³ PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR.

²⁴ GRÓF APPONYI GYÖRGY főkancellár.

április 24-én az egyikben, „Lauka „Charivarit“ szerkeszt képekkel „Dongó“ cím alatt“ — írta május 21-én a másik.

LAUKA hirdetésében két „Dongó“-ról van szó: az első — egyben az első magyar élclap — elkoboztatván, sajnos, seholy egyetlen példányban sem található fel. A „Dongó (*magyar Charivari*)“ néven hirdetett másodikkal 1848. július 1-én jelent meg az első száma „Charivari“ és alatta „Dongó“ kettős címmel. Megelőzte ezt június 15-én egy ugyancsak elsőnek jelzett szám, amely csak a „Charivari“ nevet viseli. Ennek negyedik, utolsó oldalán a következők állanak: „Július 1-től az első oldalon novellákat, vagy más hasonló cikkeket fogunk közölni s a többi rovatokban is a legnagyobb figyelemmel választjuk meg a cikkeket. Próbálalaponk bemutatjuk programunkat s a felosztást“. Ez az első szám tehát mutatványszám volt.

A furcsa hangzású francia „charivari“ szónak magyarban a „macskazene“, németben a „Katzenmusik“ felel meg. Érdekes etimológiai multjának ismertetésére szolgáljanak — eredetiben — a következők:

„*Charivari*: comédie de Daucourt en un acte, jouée au Théâtre Français 1697. Ce mot bizarre a une origine très-obscur. On a songé à rapprocher *charivari* du mot allemand, qui désigne la même chose, *Katzenmusik*, littéralement *musique des chats*, et on a voulu retrouver le mot *chat* dans cette expression, mais la comparaison historique et étymologique des différentes formes que nous avons du mot *charivari* semble devoir faire rejeter à première vue cette hypothèse. Nous avons d'abord les deux mots, appartenant à la latinité, *charivarium* et *chalvaricum*. ... *Charivari* droit se décomposer en deux mots, *vari* ou *vali*, signifiant probablement bruit, tapage, entre-choquement, et *chari* ou *chali*, dont il nous reste à chercher la signification. Diez propose le latin *calix*, pris dans le sens de pot ou verre; alors *chalivali* ou *charivari* signifierait le bruit de verres, de pots entre-choqués, ce qui s'accorderait, en effet, assez bien avec les moyens ordinairement employés pour donner un *charivari* en règle. *Bruit confus de huées, de sifflets, de casseroles et d'autres objets, que l'on fait dans certains pays à certaines personnes, dont on désapprouve la conduite, et particulièrement aux veufs et aux veuves, qui se remarient* ... Par extension: bruit discordant et tumultueux, grand tapage ... Querelles, plaintes, reproches accompagnés de cris: sa femme va lui faire un beau *Charivari*.“²⁵ A „charivari“ szó Louisiana és Kanada franciái útján Amerikába is eljutott, ahol „shivaree“-vé torzult el.

²⁵ Grand Dictionnaire Universel du XIXe Siècle. — Pierre Larousse, Paris, 1890.

LAUKA lapja címének megválasztásánál idegen forrás, a párizsi „*Charivari*“ után indult. Ez a páratlan sikerű satírikus élclap, LOUIS-PHILIPPE kormányának szélsőséges ellenzéke, amelyet a jeles francia grafikus, LOUIS PHILIPPON, előzőleg a „*La Caricature*“ szerkesztője, még 1832-ben alapított, és mellette a karikatúrarajz többi legnagyobb művésze: GRANDVILLE, DAUMIER, GAVARNI, NUMA, JULIEN, TRAVIÉS, majd CHAM illusztráltak, évtizedeken át fontos szerepet játszottak a francia közéletben.

PHILIPPON „*Charivari*“ -ja nyomán az időszaki sajtó termékeinek egész sora látott napvilágot: az elsőről PETRIK tesz említést a következőkben: „*Charivari, Der Pesther. — Beletristische (sic!) Lokal-Blätter. Herausg. von J. F. Chownitz. 1—3. Heft (n. 8-r.). Pesth, 1839. Kilian (sic!) et Comp.*“;²⁶ a második az E. MARIA OETTINGER német bibliográfus, költő és író szerkesztésében 1842. október 1-től 1852. november 31-ig Lipcsében megjelent „*Charivari*“ című élclap volt;²⁷ OETTINGER fiatal korában Franciaországban és Bécsben is megfordult. 1849-ben a bajai születésű BECK VILMOS festő- és rajzolóművész szerkesztett Bécsben „*Charivari*“ néven humorisztikus-satírikus lapot; ugyanő indította meg Pesten, még 1846-ban a „*Der Zeitgeist*“ című politikai élclapot, amely e nemben első volt nemcsak Magyarországon, hanem az egész monarchiában.²⁸ És meg kell emlékeznünk az „*Életképek*“ 1848-diki évfolyamának egyik állandó rovatáról, a humorisztikus „*charivari*“ -ról is, amely JÓKAI tollából került ki. De megtalálható a „*charivari*“ szó a kor zeneirodalmában is: az idősebbik STRAUSS JÁNOS, aki LANNER JÓZSEFFel a bécsi keringő világhírét megalapozta, a negyvenes évek közepe táján „*Charivari-Quadrille*“ -t szerzett.²⁹

A „*Charivari*“, amely az Országos Széchényi Könyvtárban két példányban van meg,³⁰ de — több szám hiányával — a Székesfővárosi Könyvtárban is feltalálható, LAUKA eredeti

²⁶ Magyarország Bibliographiája, első kötet, 409 lap.

²⁷ WURZBACH, i. m. és: Allgemeine Deutsche Biographie. Bayerische Königliche Wissenschaftliche Akademie, Leipzig. 1875—1912.

²⁸ Révai nagy Lexikona és: Művészeti Lexikon, szerk. Éber László.

²⁹ Op. 196.

³⁰ Az első példány teljes, a duplumból a 12., 14—18., 22. és 24. számok hiányzanak.

„programm“-jától eltérőleg hetenként kétszer, szerdán és szombaton jelent meg egy kis, vagy egész íven, ívréten — a „próbaszám“-tól eltekintve — 1848. július 1-től szeptember 25-ig 25 számban, összesen 100 lappal. A június 15-én és július 1-én megjelent „Charivari“, illetve „Charivari — Dongó“ BEIMEL JÓZSEF, a többi LUKÁCS LÁSZLÓ, majd LUKÁCS LÁSZLÓ és Társa nyomdájából került ki, kiadói augusztus 5-ig LAUKA GUSZTÁV és SZERELMEI MIKLÓS, azután pedig a lap megszűntéig LUKÁCS LÁSZLÓ voltak. Mindegyik számában közölt egy kisebb és egy, egész oldalt betöltő könyomatos „torzlap“-ot, amelynek megrajzolására LAUKA a Franciaországot megjárt grafikust, egyúttal lapjának társkiadóját, SZERELMEIT szerződtette. A lap előfizetési ára három óra 3 forint, hat hónapra 6 forint, egy évre pedig 12 forint volt.

A „Dongó“-ról, illetve a „Charivari“-ról több forrásmunkánkban találunk adatokat, amelyek azonban részben tévesek és egymással ellentétesek. Az „Ujabb kori Ismeretek Tára“ a következőket írja: „Lauka Gusztáv. 1847. egy „Dongó“ című satyrikus folyóiratot szerkesztett, mely elkoboztatott s lefoglaltatott.³¹ SZALÁDY könyve a „Dongó“-ról így emlékezik meg. „Dongó: Budapest, satírikus élclap. Szerkeszté és kiadta Lauka Gusztáv. Megjelent hetenként egyszer kis $\frac{1}{2}$ íven, 4-rét. Ára egy évre 6 ft. Keletkezett 1847. Betiltották“. Feltűnő ellentmondás van PETRIK két kötetének adatai között: az elsőben az áll a „Dongó“-ról, hogy 1847-ben negyedréten jelent meg, de rövid idő alatt megszűnt,³² a másokban pedig az, hogy 1848-ban kis nyolcadrétben GEIBEL ÁRMİN adta ki és hogy elkobozták.³³ Az „Ellenőr“ LAUKA negyvenéves írói jubileuma alkalmából közölt cikkében LAUKA kötetes munkái között sorolja fel a „Dongó“-t és néhány szóból álló ismertetésében érdekes új adattal szolgál: „Dongó (Petrichевич Horváth L. ellen). Pest, 1848. Geibel tulajdona. (Elkoboztatott).“³⁴ Végül a „Magyar Irodalmi Lexikon“-ban³⁵ a következők állanak: „Dongó. 1847. elején Lauka Gusztáv-

³¹ 1853. (V. kötet) 201. lap.

³² i. m. első kötet, 560. lap.

³³ u. o. második kötet, 556. lap.

³⁴ 1879. nov. 7., reggeli kiadás.

³⁵ Szerk. VÁLYI FERENC.

táv szerkesztésében megindult kis 1/2 íven, 4-rét alakban megjelent satírikus élclap. 1847. végén betiltatott.“

A „*Charivari*“-ról tévesen írja SZALÁDY könyve, hogy 1848. szeptember 21-én szűnt meg; ugyancsak téves Szinnyei élclapstatisztikájának az az adata, amely szerint a „*Charivari*“-nak a szeptember 16-án megjelent 23-dik volt az utolsó száma. Utóbb „*Hírlapirodalmunk 1848—49-ben. (Újabb adalékok)*“ című cikkében részben helyesen, részben tévesen mondja ugyancsak SZINNYEI, hogy a „*Charivari*“ huszonöt száma július 1-től szeptember 21-ig jelent meg és hogy a mutatóvyszám az egyetemi nyomdából került ki.³⁶

A „*Charivari*“-ról VÁHOT IMRE „*Nemzetőr*“-e írta az első recenziót. „Az első szám első cikke — állott abban — Világos összeesküvés cím alatt a 24-dik júniusra jóslott pesti zavargás miatti félelmes előkészületeket jó humorral rajzolja. Az Ördög-szekérnek nem minden élce sikerült. Egy váczai-utczai ház előtt című torzrománcz a Butter Flóriánnal vetélkedik. E genreben Lauka igen szerencsés tollal bír. A színházi rovat nagyon felületes.“³⁷

LAUKA, a mindig tréfálkozó, jókedvű, rokonszenves ember és író faluhelyen nőtt fel és a gazdasági pályát hagyta el, hogy hajlamait követve, Pesten tollával keresse meg kenyerét. Elpusztíthatatlan humorában volt sok eredetiség, főereje a satírjában rejlett. Ennek félelmetes fegyverével támadta azt a holdvilág-faló érzelgősséget, veszedelmesen terjedő neoromanticizmust, amelynek képviselői és terjesztői között a főúri körök kegyeit hajszólo, finomkodó szalóníró, PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR és „*Honderű*“-je az első sorban állottak. LAUKA „*Szentimentális románc*“ című gúnyoros versének utolsó sorait valaha könyv nélkül tudta minden magyar olvasó:

„*Bazsarózsa lugasban*
Ült a jó leány,
Oldalánál a vitéz
Butter Flórián.“

És a közismert, közkedvelt Butter Flórián LAUKA élclapjainak állandó alakja lett.

³⁶ MKSzle 1877. első füzet.

³⁷ 1848. július 5.

LAUKÁT író társai, barátai negyvenéves írói jubileuma alkalmából 1879. november 8-án díszebéden ünnepelték, amelyen JÓKAI a „*Charivari*“-val kapcsolatos érdekes emléket elevenített fel. „Emlékezik-e még hármunkon-négyünkön kívül valaki — mondotta felköszöntőjében — azokra a kefelevonatokra, amidőn „Lazaros-el Puppós“³⁸ kegyetlenül fel volt tréfálva s amiket a „*Charivari*“-ból Lauka nekünk negyven dallal felolvasott, amiken Petőfi olyan nagyokat kacagott, de amiket a censor nagy hidegvérrel rendesen kitörült. Ezt a küzdelmet a népies irány diadalra jutásáért küzdötte Lauka Gusztáv végig velünk.“³⁹

A „*Charivari*“, amelyből csak Pest-Budára 82 példányt küldött szét a posta,⁴⁰ főként az irodalom és a művészet kérdéseivel foglalkozott, de mindég voltak érdekes mondanivalói a politikai, társadalmi élet eseményeiről is. Gúnyolódó megjegyzésekkel kíséerte az akadémia működését, hozott elmés színikritikákat, ostorozta a félszegéseket, a közélet ferdeségeit akkor is, ha azok nemzeti tradícióinkban gyökereztek. Nem tartoznak a lap tárgyköréhez, nem is jelentősek és mégis: érdekesekek az alábbi sorok, amelyek az augusztus 15-i — ötödik — számban jelentek meg:

„Tudomásul.

MELLES GYÖRGY előbb PETŐFI SÁNDORNÁL inas, több apróságok elorzásával megszökve, előttem idegen, nálam egy napig mint kihordó alkalmaztatott. De nálam is csaláson kapatván, szintúgy elűzetett. Most Petőfi Sándor, 's az én nevemben is ismerőseinkhez jár egyetmást kéregetni, sőt sikerült is gazságának kardot, puskát csalni el. Ezennel felszólítom ismerőseimet, Melles Györgynek semmit nevemben ki nem adni, sőt őtet (sic!) mint nyilvános tolvajt letartóztatva, az illető hatóságnak átszolgáltatni.

Pest, júl. 14-én 1848.

LAUKA GUSZTÁV.“

A „*Charivari*“ köré csakhamar tekintélyes írógárda sorakozott: TOMPA MIHÁLY, VAJDA JÁNOS, LISZNYAY KÁLMÁN, DOBSA LAJOS és BERNÁT GÁSPÁR, „a nemzet tréfamestere“ voltak munkatársai.

³⁸ PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR.

³⁹ Pesti Napló, 1879. nov. 9.

⁴⁰ „Kossuth Hírlapja“, 1848. nov. 21.

A „*Honderű*“ egyebek között a következőket írta LAUKÁ-ról: „A kritikának ily írókat nem szabad behúnyt szemmel néznie — — — irodalmunk ily nementalentumokkal elárasztva veszélyben forog, hogy minden hitelét elveszítse.“⁴¹ Ám a „*Honderű*“ még két hónappal a „*Charivari*“ megérkezése előtt, 1848. április 2-án kimúlt. Amint JÓKAI mondotta a Kisfaludy-Társaság 1872. február 11-i ülésén tartott felolvasásában: „A „*Honderű*“, szerkesztőjével együtt, kiment a divatból, mihelyt a szellem kifogyott belőle s olvasó nélkül maradt: tépett rongyaiból Lauka Charivarija csinált még madárijesztőt.“

A „*Charivari*“-ról tudjuk, hogy nem volt hosszú életű; megszűnésének okairól LAUKA 1848. november 6-i kelettel az alábbiakban nyilatkozott:

„A magyar Charivari september végétől fogva nem jár, a következő okoknál fogva:

1-ször. Én magam személyesen, mint szerkesztő, hivatalos munkákkal lévén elhalmazva, a szerkesztést úgy, miként a közönség joggal megkívánhatná, nem folytathatám.

2-szor. Íróink legnagyobb része táborba szállván, lapomnak megfelelő munkálatokat a legnagyobb utánjárás mellett sem nyerheték.

3-szor. A nyomda, hol lapom nyomtatott, egyéb munkákkal túlterhelve lapom pontos kijöhetését nem eszközölheté.

4-szer. Minden héten a számokhoz két rajz igényeltetvén, e célra ügyes rajzolókat nem nyerhetek. Végre

5-ször. Az alapösszeg nem volt elegendő, hogy a lapot ennyi hiányok mellett nagyobb veszteség nélkül folytathassam.“⁴²

Ám a „*Charivari*“ szóval mint élclapcímmel évtizedek múlva újból és ismételten találkozunk: Pesten 1871. november 12-től 1872. május 16-ig GRÄTZ GUSZTÁV német, 1875. október 7-től 1876. május 4-ig pedig „BENEVOLUS“ magyar „*Charivari*“-t szerkesztett,⁴³ amely utóbbihoz JANKÓ JÁNOS rajzolta a képeket. Elmondhatjuk, hogy a párizsi „*Charivari*“ nálunk is iskolát teremtett.

1848. március-áprilisában Győrött VAS GERE BEN, aki az időben ott ügyvédkedett, „*Öreg A. B. C. vén emberek számára*“ címmel négy időhöz nem kötött röpirvet adott ki, amelyeket

⁴¹ 1847. szept. 21.

⁴² „Kossuth Hírlapja“, 1848. november 9.

⁴³ Mindakettő megvan az Országos Széchényi Könyvtárban.

SZINNYEI élclapstatistikája tévesen a humorisztikus időszaki sajtó termékei közé sorol. Ezeket a vegyestartalmú, népies füzeteket VAS GERE BEN azzal a célzattal szerkesztette, hogy az egyszerű földmívelőosztálynak népszerű nyelven megmagyarázza az első népképviselői országgyűlésen alkotott törvényeket. A „*Pesti Divatlap*“ írta: „Az egészséges humorral író Vas Gereben... Győrött *Öreg ABC vén emberek számára* című népies röpivéket bocsát közre, melyben igazán népszerű s igen elmés modorban magyarázza földmívelő népünknek a törvényeket azon nemes iránnyal, miszerint ők minél inkább megelégedjenek a nyert eredményekkel.“⁴⁴

VAS GERE BEN e röpivék különös címének megválasztásánál régi, idegen példa után indult. Ez a példa nyilvánvalóan a nevezetes „*Eipeldauer Briefe*“ szerzőjének, JOSEF RICHTERNEK Bécsben, 1782-ben megjelent könyve, az „*Abc. Buch für grosse Kinder*“, amelyet 1798-ban folytatásként a „*Neues Abc. Buch für grosse Kinder*“⁴⁵ követt. Miként ez a kettő, úgy a magyar „ABC“ is meleg fogadtatásra talált: Győr vármegye 5000 példányban rendelte meg,⁴⁶ az első három füzetet több ezer példányban másodsor is ki kellett nyomatni.⁴⁷

Élclapirodalmunkat, amely a szabadságharc alatt és az abszolutisztikus uralom első felében némaságra kényszerült, JÓKAI keltette újból életre. JÓKAI, akit HEGYESI, a közvádoló, 33 író-társával együtt a halálnak szánt, felesége segítségével megmenekülvén, Pestre jött, ahol névtelenül és „SAJÓ“ néven folytatta irodalmi működését. 1854-ben — PÁKH ALBERTTEL, mint névleges főszerkesztővel az előtérben — megindítja a „*Vasárnapi Ujság*“-ot, 1856-ban pedig „*A Nagy Tükör*“ címmel megalapítja első humorisztikus képes lapját. „*A Nagy Tükör*“ HECKENAST GUSZTÁV kiadásában, LANDERER és HECKENAST nyomdájában, 1856. novembertől 1858. februárig öthetenként, évenként 10 füzetben, összesen 228 lapon, 2—2 középnagyságú íven, nyolcadrét alakban, zöld borítékban jelent meg; előfizetési ára egy évre, azaz 10 füzetre 2 forint volt. Az 1856. évi november 2-án,

⁴⁴ 1848. április 1.

⁴⁵ WURZBACH, i. m.

⁴⁶ Pesti Divatlap, 1848. április 18.

⁴⁷ U. o. április 30.

vasárnapon közrebocsátott első füzetének „előfizetési jelentése” szerint, amely humoros hangon a lap tartalmáról is ad tájékoztatást: „A Nagy Tükör... olyan tükör, amiben az ember az egész világ képét meg fogja láthatni; ha valaki a saját képét is megpillantja benne, az bizonyára nem fogja azt senkinek mondani.” Azonban a közönség nehezen mozdult: de bár csak 36 előfizető jelentkezett, JÓKAI hatezer példányt nyomtatott „A Nagy Tükör”-ből és ez a nagy mennyiség kétszáz darab kivételével mind elkelt.⁴⁸

„A Nagy Tükör” változatosan, ötletesen volt szerkesztve. Szellemes gúnyolódások jelentek meg benne a politikai, társadalmi és irodalmi élet fonákságairól; „a száműzött z” címen satírárt írt arról a vitáról, amely az Akadémiában a „cz” vagy a „c” betű használata felől folyt, közölte a magyar írók és a lapra elő nem fizető hazafiak satírikus arcképcsarnokát. Állandó rovatai voltak: „Beszélyek és effélék. Satyrák. Genreképek. Versek. Humoristicus ötletek. Caricaturák. Furcsa ötletek. Adomák”, végül a „Politikai körút gyalog”, amelynek csakhamar országszerte elhíresedett szerzője, a „*politikus csizmadia*”, JÓKAI humorának egyik legsikerültebb alkotása, együgyű, tudálékos kommentárok kíséretében oktatja ki feleségét a napilapok nyomán a világtörténelem eseményeiről. Gondolkodásmódjában pompásan nyilvánul meg a magyar faj eredeti felfogása és józan ítélőképessége.

Megfelelő szöveg tekintetében nem szorult meg „A Nagy Tükör”; hiszen a hosszú időközökben megjelenő füzeteket munkatársai, BERNÁT GÁSPÁR, BEREZ KÁROLY és mások nélkül is könnyen megtölthette maga JÓKAI gazdag fantáziájának bő tárházából. A humoros rajzoknak azonban szűkében lévén, lapjának borítékán a kiadóval együtt a következő felszólítást intézte „hazai művészeinkhez”:

„Az ilyen (sic!) illusztrált humoristikus vállalat, mint a mienk, kezdetben nem adhat oly megfelelő képeket, aminők a külföldi hasonló tartalmú vállalatok képeivel versenyezhetnek. Nem is tudjuk egyelőre, hogy kitől kelljen azokat megszereznünk? Pedig kétségtelenül hisszük, hogy hazánkban annyi geniális művész és dilettáns rejtőzködik, a ki torzképek, genreképek, jellemképek s más effélék kiadhatásában remek dolgokat fog elő-

⁴⁸ SZABÓ LÁSZLÓ: Jókai élete és művei. Athenaeum, 1904. 159. lap.

állíthatni, ha számára kellő tér nyitattik. Mire nézve felhívjuk az illető művész és műkedvelő hazafiakat, hogy ha vállalatunk számára közreműködni óhajtanak, mi minden ilyenmű rajzot szívesen veendünk s a mint egy részről azoknak illendő díjazását ígérjük, úgy, ha szükséges, a kívánt titoktartásért is kezeskedünk. Így reméljük időjártával vállalatunk művészeti részét is odaemelhetni, hogy a külföldi hasonneműekkel a versenyt kiállhassa.“

A felszólítás alig járt eredménnyel; mert voltak ugyan grafikusaink, de hiányoztak a karikatúra-rajzolók: JANKÓ JÁNOS, a nagymester, még néhány hónapig váratott magára. Így történt, hogy „*A Nagy Tükör*“ bizony jobbára kezdetleges illusztrációit nagyrészt maga JÓKAI rajzolta, részben pedig a francia „*Charivari*“⁴⁹-ból GRANDVILLE-től vette kölcsön.

„*A Nagy Tükör*“ megindulásának időpontja körül bizonyos zavarok vannak, amelyek azonban könnyen eloszlathatók. A „*Budapesti viszhang*“ írta:

„Új, soha nem látott és nem hallott irodalmi vállalat olyan emberek számára, kik félnek a szomorúságtól! Szerkeszti Jókai Mór, kiadja Heckenast G.“ ily bevezetés alatt küldettek szét a napokban a „Nagy Tükörre“ előfizetési felhívások. A „Nagy Tükör“ az első szabadalom nélküli emberszólási vállalat; ez olyan tükör, melyben az egész világ megláthatja magát, — azonban nem lesz benne semmi okos dolog, amin valaki megunhatja magát. Megjelenik a Nagy Tükör háromíves füzetekben, számos képpel és képtelenséggel, minden 5-ik vasárnapon kérlelhetetlen pontossággal. Egy évfolyam 10 füzetből áll, s előfizetési ár az egész évfolyamra 2 pft.“⁴⁹

PETRIK „*A Nagy Tükör*“ megjelenésének idejét szintén 1856—58-ra teszi;⁵⁰ a „*Vasárnapi Ujság*“⁵¹-ban a szerkesztői mondanivalók között, tehát nyilván JÓKAI kívánságára ez az üzenet jelent meg: „*K. K. Halasra. A Nagy Tükör.*“ Úgy halljuk, hogy félbeszakadt pályáját régi erővel újra folytatja s még e héten 2 füzet jelenik meg belőle egyszerre.“⁵¹ Az „*Új Magyar Múzeum*“ az 1856-ban megjelent szépirodalmi és mulattató lapok felsorolása közben „*A Nagy Tükör*“⁵²-t is felemlíti és megindulásának időpontjául 1856. decemberét jelöli meg.

„*A Nagy Tükör*“⁵²-nek tehát 1856-ban kétségtelenül világra kellett kerülnie; ezzel szemben áll a címlap, amely az 1858-as évszámot viseli. Bizonyos, hogyha nagyobb időközökben jelent

⁴⁹ 1856. november 6.

⁵⁰ i. m. II. 285.

⁵¹ 1857. augusztus 9.

⁵² 1857. I. füzet. (Január.)

is meg „*A Nagy Tükör*“ tíz füzete, két esztendeig nem tarthatott, míg az első füzettől eljutott a címlap és a tartalomjegyzék kinyomatásáig. Bizony késtek a füzetek; késtek pedig JÓKAI pontatlansága és üzleti érzékének közismert teljes hiánya miatt. Az első öt — úgy látszik — idejében kijött, de az egyszerre megjelent 6—7. füzet elején már a politikus csizmadia menti a kése delmet: „nem voltam én beteg...“ — mondotta. Az ötödik és a hatodik füzet között tehát hosszabb szünet volt, miként a hetedik és a nyolcadik között is, amely utóbbiban szintén a politikus csizmadia adja elő JÓKAI helyett indokatlan védekezését, hogy megkésétt.

„A következő 9. és 10. füzetek novemberben egyszerre fognak megjelenni s ezzel a Jókai Mór által szerkesztett „*Nagy Tükör*“ első évfolyama bevégeződik. Sequitur Kakas Márton“ — írta a „*Vasárnapi Ujság*“.⁵³ És „*A Nagy Tükör*“ folytatása, a „*Kakas Márton Albuma*“ 1858 májusában⁵⁴ valóban beköszöntött ugyanolyan alakban, betűformákkal és szellemben, mint elődje. JÓKAI a „*Kakas Márton levelei*“—vel már a „*Vasárnapi Ujság*“ legelső évfolyamaiban feltűnt; e cím alatt színikritikákat közölt, amelyeknek oly nagy sikerük volt, hogy HECKENAST, a kiadó már a harmadik kritika után évi ezerkétszáz forintot ígért JÓKAINAK, ha minden héten ír egy *Kakas Márton*-levelet, amit JÓKAI meg is tett.⁵⁵ Jól ment a „*Kakas Márton Albuma*“—nak is, úgyhogy a hirtelen fellángolt érdeklődés rávezette JÓKAIT egy hetenként megjelenő élclap szerkesztésére. A „*Kakas Márton Albuma*“—t tehát az első és egyetlen számmal beszüntetvén, helyette, illetve folytatásául 1858. augusztus 21-én, egy szombati napon útnak indította az „*Üstökös*“—t, amellyel új irányt jelölt ki élclapírodalmunkban és amely évtizedeken át öröme, vigasztalása, gondoszlatója, mulattatója lett a búbánatos magyar közönségnek.

MORLIN ADORJÁN.

⁵³ 1857. november 8.

⁵⁴ SZINNYEI élclapstatisztikája tévesen júniusra teszi megjelenését. SZALÁDY helyesen májust ír; ugyanígy PETRIK is. (I. m. II. kötet, 309. lap.)

⁵⁵ SZABÓ LÁSZLÓ, i. m. 157. lap.